

6. *Лященко П. І.* Історія народного господарства СРСР. — Т. 2: Капіталізм / Пер. з 2-го рос. видання. — К. : Держполітвидав УРСР, 1952. — 690 с.
7. *Мальців П.* Україна в державному бюджеті Росії. — Лубни, 1917. — 35 с.
8. *Озеров И. Х.* Возможно ли ввести подоходный налог в России? // Очерки экономической и финансовой жизни России и Запада: Сб. статей. — 1904. — Вып. 2. — С. 82-114.
9. *Озеров И. Х.* О развитии финансового хозяйства в XIX веке // Русская мысль. — 1903. — Кн. XI. — С. 103-118.
10. *Озеров И. Х.* По поводу всеподданнейшего доклада министра финансов на 1901 г. // Очерки экономической и финансовой жизни России и Запада: Сб. статей. — Вып. 2. — Москва, 1904. — С. 403-439.
11. *Озеров И. Х.* Основы финансовой науки. — Вып. 2. — М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. — 338 с.
12. *Погребинский А. П.* Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX-XX вв.). — М. : Госфиниздат, 1954. — 266 с.
13. *Справочник по истории дореволюционной России:* Науч. руководство П. А. Зайончковского. — М. : Книга, 1978. — 639 с.
14. *Статистико-документальный справочник.* Россия 1913 год. — СПб. : Изд-во «Блиц», 1995. — 416 с.
15. *Фридман М. И.* Наша финансовая система: Опыт, характеристики. — СПб., 1905.
16. *Чугунов І. Я.* Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку. — К. : НІОС, 2003. — 488 с.
17. *Юровский В. Е.* Кризисы финансовой системы Российской империи в XIX веке // Вопросы истории. — 2001. — № 2. — С. 32-45.

А. А. Криськов

З ІСТОРІЇ СЕРВІТУТІВ В УКРАЇНІ

(за матеріалами Подільської губернії другої половини XIX ст.)

Предметом дослідження даної статті є законодавче вирішення проблеми сервітутів пореформеного періоду в Росії і Україні. Показано вплив сервітутного права на економічний розвиток і, зокрема, на мобілізацію земельної власності.

Аграрні перетворення, спрямовані на усунення феодално-кріпосницьких відносин у сільському господарстві (які перешкоджали вільному розвитку капіталізму), в передових країнах Заходу проходили головним чином у вигляді аграрних революцій. Дана обставина зумовила в них (цих країнах) радикальну і швидку ліквідацію поміщицького землеволодіння, всіх залишків кріпосництва в сільському господарстві, докапіталістичних суспільних відносин взагалі.

© А. А. Криськов, 2005

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2005. Вип. 37-38.

У Росії, і в тому числі в Україні, розпочалися з досить великим запізненням у часі. По-друге, ці перетворення носили тут характер аграрних реформ, які проводилися «згори» самою державною владою. По-третє, в силу цього ступінь радикальності аграрних перетворень в Росії та Україні був значно нижчим, ніж це було потрібно.

У світлі вищевикладеного проведена російським царизмом селянська реформа 1861 р. мала непослідовний і суперечливий характер. З одного боку, в своїй основі це була буржуазна реформа, яка, скасувавши кріпосне право, відкрила в нашій країні шлях до капіталізму. З іншого боку, реформа законсервувала поміщицьке землеволодіння і тим самим зберегла найважчі залишки феодалізму (відробітки, оброки, сервітути тощо), які розвиток капіталістичних відносин сильно гальмували. І якщо в цілому проблематика реформи 1861 р. досліджена досить ґрунтовно, то, наприклад, проблема сервітутів в історико-економічній літературі поки що висвітлена недостатньо. Ця обставина і зумовила те, що автор обрав темою своєї статті саме проблему сервітутів.

У 1840 р. дію загальноімперських російських законів було поширено на Правобережну Україну. Однак, скасовуючи в цілому правомочність Литовських статутів, указ 1840 р. не ліквідував тих правовідносин, які склалися до цього і базувалися на місцевих засадах. До числа подібних правовідносин належали і сервітути.

Сервітути, або сервітутні права – це обмеження власності, які надають особам, на користь яких вони встановлені, речові права користування чужим нерухомим майном у точно визначеному розмірі. Існувало декілька видів подібних обмежень: 1) Легальні сервітути – встановлювалися законом і розглядалися як обмеження власності в інтересах сусідів та інших членів суспільства. Ця назва не відповідала значенню правового інституту, який встановлював межі панування власника, а не права вторгнення у сферу його панування. Права власника закінчувалися там, де починалися права всього суспільства або сусідів; 2) Особові сервітути – тимчасове обмеження прав власника, у виключне володіння якого вони повинні перейти. Це обмеження виникало раніше ніж власник вступав у володіння майном; 3) Реальні сервітути – єдині, які необхідно вважати власне сервітутами (бо вони стосувалися земельних володінь). У земельних ділянках не завжди знаходилися всі угіддя, необхідні для ведення господарства і потребували доповнення одне одним. Це не досягалося шляхом установлення простих обов'язкових відносин між власниками ділянок – відносин, які мали тимчасовий характер і тому не гарантували всіх інтересів користувачів земельними ділянками. Звідси випливало допущення законом особливої форми речових відносин, які надавали певним ділянкам постійне, захищене (нарівні з іншими речовими правами) право користування угіддями, обмежуючи, до певної міри, права власника в інтересах сусідньої ділянки [3, с. 201-202].

Скасування кріпосного права 19 лютого 1861 р. та переведення селян Правобережної України на обов'язковий викуп згідно з законом 30 липня 1863 р. поставили цілий ряд проблем із землевлаштування та землеустрою. Відповідно до цього набули актуальності питання розмежування селянських та поміщицьких земель і скасування сервітутного права (тому що це перешкоджало мобілізації земельної власності). Очевидно, що за кріпосного права на існування сервітутів не зверталось багато уваги (адже вся земля і самі селяни, як носії цього права, належали поміщику). При проведенні реформи 1861 р. на Правобережжі України за основу землеустрою селян були взяті інвентарі 1847-1848 рр., оскільки уряд імперії був зацікавлений у збереженні платоспроможності селянства. Тому за селянами залишилося право користування угіддями в поміщицькій власності: право випасу худоби в поміщицьких лісах, право сінокосіння в них тощо (крім не згаданого у «Місцевому Положенні» права випасу худоби на толоках, для встановлення та роз'яснення якого було видано закон 4 квітня 1865 р.*) [9, арк. 1; 7]. Закон указував на неприпустимість знищення толочного сервітуту «...впредь до окончательного разверстания угодий в тех помещичьих полях, которые находятся чрезполосно в общем севообороте». Указувалося також на те, що право випасання худоби на толоках у полях спільних сівозмін не може бути зменшене однією стороною на шкоду іншій. У зв'язку з цим зменшення в такому полі з боку поміщика кількості землі під толокою внаслідок якихось причин визнавалося порушенням прав селян [12, арк. 36-36].

У 1882 р. питання сервітутного права в Подільській губернії стало предметом уваги імператора Олександра III, який наказав вирішити цю проблему міністру внутрішніх справ графу Д. А. Толстому. Однак МВС вже 1884 р. повідомило Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора О. Дрентельна про те, що «...упразднение этого права путем общей законодательной меры ... представляется опасным для спокойствия всего населения края, среди которого оно может быть истолковано как стеснение и уменьшение его земельных прав, вызвав тем крайне нежелательное брожение в умах крестьян» [9, арк. 17]. Граф Д. А. Толстой також висловив переконання, що лише «благодаря деятельному и благоразумному руководительству местных мировых посредников запутанные поземельные отношения в Юго-Западном крае, путем некоторых пожертвований и уступок с обеих сторон, могли бы во многом потерять свой острый и вредный для развития благосостояния населения спорный характер» [9, арк. 19]. У результаті проблема залишалася. Вирішити її лише через мирових посередників, які часто мало що розуміли в місцевих поземельних відносинах (бо приїхали на Поділля з губерній

* Указ від 4 квітня 1865 р. дозволив селянам користуватися правом спільної толоки лише в тих поміщицьких полях, які знаходилися черезсмужно у спільній з селянськими землями сівозміні.

корінної Росії після польського повстання 1863 р.), було неможливим [12, арк. 190, 204]. З іншого боку, питання сервітутів не вирішувалося тому, що російське право не знало виробленої системи сервітутів, хоч і регулювало деякі схожі відносини (право в'їзду в чужі ліси для користування будівельним і дров'яним лісом, право на бортні угіддя, боброві гони, полювання тощо).

І сервітути, і черезсмужжя були наслідком нерозмежованості маєтків. Якщо поміщики прагнули розмежування, то селяни були категорично проти, бо усвідомлювали, що в результаті розмежування втратять різного роду сервітути, а особливо толочний (право спільного з поміщиком випасу на стерні). Необхідно враховувати, що більшість поміщиків і селян вели трипільне господарство, яке було передумовою існування толочного сервітуту. Тому, якщо поміщик хотів перейти до нової системи господарювання (багатопілья, вирощування технічних культур), то він мусив вирішити питання сервітутів і черезсмужжя.

До 1879 р. у Подільській губернії практикувалося розмежування угідь шляхом «коштного межування» (коли між селянами і поміщиком укладалася угода про розмежування, яку після розгляду її з'їздом мирових посередників затверджувало Подільське губернське у селянських справах присутствіє). Поміщик і селяни за власний кошт оплачували працю землемірів та виготовлення необхідної документації. Прикладом цього може бути межування в с. Майдан-Голенищівський Летичівського повіту. Тут селянська земля, перебуваючи у черезсмужжі з поміщицьким лісом, складалася з 25 ділянок, причому одна із змін знаходилася в 6 км від села з прогоном через поміщицькі землі. Толочним сервітутом селяни не користувалися (поміщик вів виключно лісове господарство), але мали право випасу худоби на 250 десятинах поміщицького лісу. За розмежування та ліквідацію сервітуту селяни отримали 70 дес. землі під поміщицьким лісом (яка, хоч і не могла бути в їхньому користуванні, поки на ній був ліс, все ж була зарахована у селянський наділ по викупних документах під виглядом незручної землі). Крім того, селяни отримали в дар 10 дес. сінокосу, корчму з городом у селі та ліс під вирубку на площі в 40 дес. (який вони продали за 10 тис. крб.). Загалом же поступки поміщика оцінювалися в 12 тис. крб., а за цю суму можна було придбати 150 дес. орної землі [11, арк. 76 – 77].

Однак 1879 р. міністерство юстиції заборонило проведення такого межування. Своє рішення воно пояснило відсутністю правової бази, яка б регламентувала цей процес, та втратою селянами при такому межуванні сервітутних прав без відповідної за це винагороди «несмотря на то, что означенное право закреплено за крестьянами выкупными актами». «Потеря его без вознаграждения отражается невыгодно на экономическом быте сельского населения и толкуется им как уменьшение законом укрепленных за ним имущественных прав» [10, арк. 15].

13 лютого 1891 р. під головуванням міністра внутрішніх справ було створено «Особое совещание» з генерал-губернаторів Північно-Західного (генерал М. Каханов) і Південно-Західного (генерал-лейтенант О. Ігнат'єв) країв і товариша міністра внутрішніх справ В. К. Плеве. «Особое совещание» визнало, що «порядок вещей, при котором собственник имения лишен возможности по своему усмотрению затратить средства на улучшение его культуры и эксплуатации ... не согласуется с экономическими интересами государства и не может быть признан надлежащим сохранению» [11, арк. 68]. Одночасно «Особое совещание» виявило розуміння того, що розмежування та скасування сервітутів негативно відіб'ється на матеріальному становищі селянства. Тому пропонувалося скасувати сервітути одночасно з проведенням державного межування земель. Передбачалося, що за ліквідацію сервітутів селяни мали отримати винагороду, обов'язково у вигляді прирізки їм земельних наділів із земель поміщика [11, арк. 69-72].

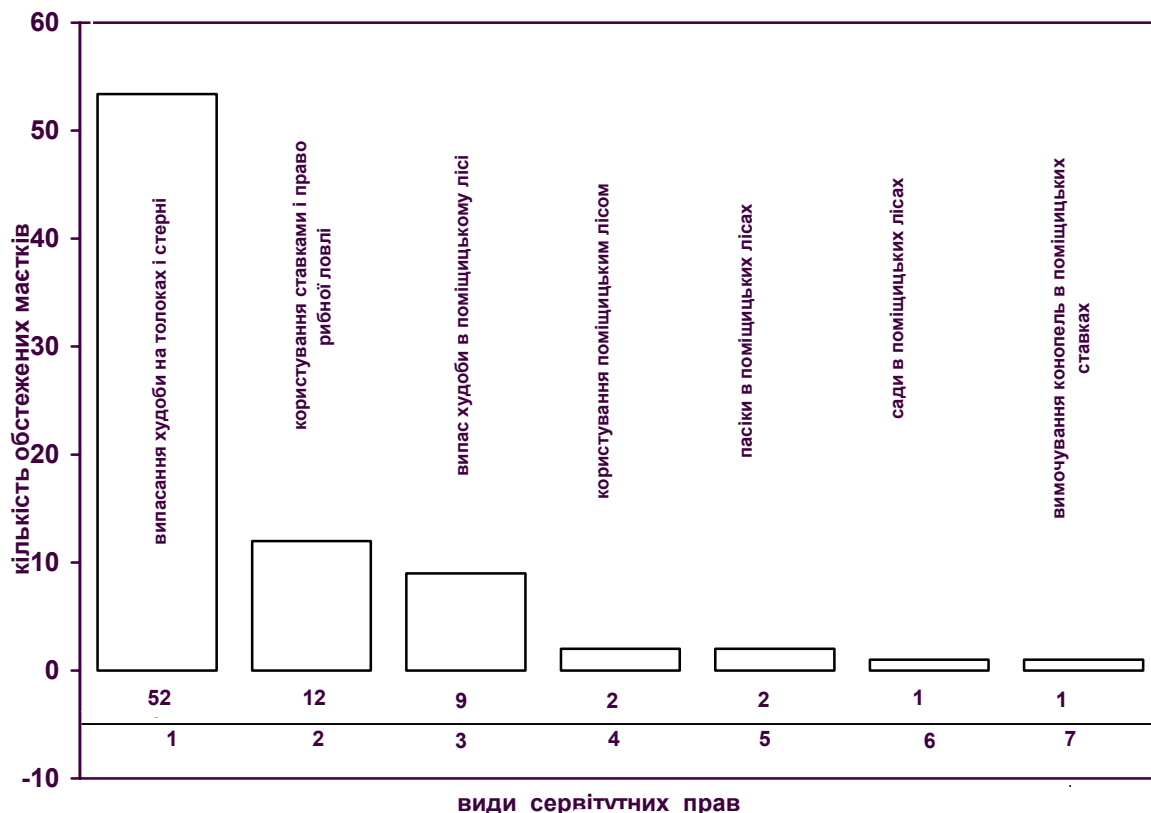
У тому ж 1891 р. генерал-губернатор О. Ігнат'єв зустрівся з трьома цивільними губернаторами Правобережної України для ознайомлення їх з результатами обговорення у Санкт-Петербурзі питання про подолання черезсмужжя та скасування сервітутного права [2, с. 120]. Результатом зустрічі стало проведення дослідження про поширення сервітутів у Київській, Подільській і Волинській губерніях за інструкцією М. Астирьова [8, с. 633]. Обстеження проводилося мировими посередниками, а їхні дані оброблялися в губернських у селянських справах присутствіях. В «Инструкции мировым посредникам для производства исследований в неразверстанных имениях Юго-Западного края» визнавалася хибність ідеї про ліквідацію сервітутів шляхом укладення добровільних угод між поміщиками і селянами: «Единственным действенным способом устранения вреда, причиняемого сельскому хозяйству ... сервитутами ... было бы обязательное уничтожение их чрез разверстание помещичьих и крестьянских угодий на основании особых правил, установленных от правительства, так как вследствие резкой противоположности интересов обеих сторон добровольные соглашения между помещиками и крестьянами по сему предмету крайне затруднительны» [11, арк. 1]. Усього протягом 1891-1894 рр. було описано 77 нерозмежованих маєтків Подільської губернії у таких повітах [11, арк. 32^a – 58]:

<u>Повіт</u>	<u>Обстежено маєтків</u>	<u>Повіт</u>	<u>Обстежено маєтків</u>
Кам'янецький	10	Ольгопільський	6
Проскурівський	9	Вінницький	4
Летичівський	6	Балтський	5
Літинський	6	Ямпільський	6
Брацлавський	6	Ушицький	7
Гайсинський	6	Могилівський	6

Згідно даних мирових посередників, найпоширенішим видом сервітуту в губернії виявилось право випасання худоби на толоках. Він діяв у 6 маєтках Кам'янецького повіту, 7 – Проскурівського, 2 – Летичівського, 3 – Вінницького, Літинського і Могилівського, у всіх обстежених маєтках Брацлавського, в 4 – Балтського, Гайсинського та Ольгопільського, 5 – Ушицького та Ямпільського, а, загалом, у 52 маєтках (67,5%) з 77 обстежених. Другим за поширенням було право на користування поміщицькими ставками та на риболовлю. Воно мало місце в 12 обстежених маєтках (15,6%). Крім цього, існували ще й такі види сервітутних прав: випас худоби в поміщицькому лісі (9 маєтків), користування поміщицьким лісом (2 маєтки), утримання пасік у поміщицькому лісі (2 маєтки), утримання садів у поміщицькому лісі (1 маєток) [11, арк. 32^a – 58] (діаграма).

У ряді обстежених маєтків було одночасно кілька сервітутів. Наприклад, у маєтку Л. Липського (Кам'янецький повіт) селяни мали право користуватися садами і пасіками в поміщицькому лісі [11, арк. 32^b – 33]; у маєтку М. Непорицького (Проскурівський повіт), крім права на водопій для худоби у двох поміщицьких ставках, селяни мали сервітут на вимочування коноплі в третьому ставку поміщика [11, арк. 35 – 36]. У маєтку А. Орловського (Літинський повіт) селяни користувалися правом риболовлі, випасу худоби на толоках, стернях і в поміщицькому лісі, а також мали на сервітутному праві майже 62 дес. лісу [11, арк. 39 – 40].

Діаграма. Сервітути у маєтках Подільської губернії, обстежених у 1891-1894 рр.

Обстеження показали таке. 1. У нерозмежованих маєтках з сервітутами лише 1/5 (11 тис. дес.) польової поміщицької землі залишалася під толоку, а селянської – 1/4 (13690 дес.) [11, арк. 73]. Це свідчить про те, що відбувався відхід від трипілья як основної системи ведення господарства. І якщо для поміщиків цей процес був зв'язаний з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва (21 маєток перейшов до багатопільної системи), то для більшості селян – з нестачею земельних угідь. Адже поміщики переходили до нових систем господарювання, порушуючи сервітутні права селян: засіваючи частину спільної толоки кормовими травами, вони тим самим змушували останніх розорювати сінокоси. 2. У 25 (з 77 обстежених) маєтках селяни не користувалися толочним сервітутом через незнання своїх прав, а в 6 маєтках вони орендували пасовиська або в поміщика, або в сусідніх економіях [11, арк. 74]. 3. Обстеження охопило 13 тис. селянських дворів з населенням у 66 тис. осіб. У середньому на кожний двір припадало по 1 дес. власної толоки селянина і близько 0,5 дес. поміщицької. У той же час у середньому на кожний двір припадало по 6 голів різної худоби, для харчування якої необхідно було не менше 3 дес. пасовищ [11, арк. 74]. Тобто, навіть разом із толочним сервітутом селяни мали у середньому в 2 рази менше необхідної площі пасовищ. Тому можна зрозуміти селянина Ф. Соловку з с. Стрижавки (маєтку графа Грохольського), який після скасування поміщиком пасовищного сервітуту на сільському сході заявив, що за таких обставин селянам доведеться помирати, бо без пасовищ вижити неможливо (Грохольський забрав під заповідник 61 дес. – з 185 дес. сервітутного лісу) [1, с. 82]. 4. Було встановлено, що в поміщиків худоби у 8-10 разів менше ніж у селян, тому вони мало користувалися спільними толоками. Лише у маєтках, які знаходилися в орендарів, спостерігалось прагнення використати толочний сервітут шляхом надання толок для випасу селянам за гроші, хоча останні і за документами, і згідно закону 4 квітня 1865 р. мали право на безкоштовний випас. Такі явища спостерігалися у селах Боришківці і Голенищів Кам'янецького повіту, с. Строїнці Ямпільського повіту, с. Баштанків Ольгопільського повіту, у селах Верхівці та Вербка Дерев'яна Проскурівського повіту. У селах Потуш Брацлавського повіту, Французьке Балтського повіту та Іракліївка Могилівського повіту за спробу користування селянами пасовищними сервітутами поміщики брали штраф, називаючи дії селян потравою [11, арк. 75].

Очевидно, що більшість поміщиків прагнули провести межування і в такий спосіб скасувати сервітути. Тому на основі обстежень Подільське губернське у селянських справах присутствіє у 1894 р. розробило власний «Проект закона о размежевании», який складався з 65 статей [11, арк. 94-103]. Статті 21 – 45 цього проекту давали вирішення питання про ліквідацію сервітутних прав селян при розмежуванні угідь. Для відшкодування втрати права селян на випас худоби в поміщицьких лісах

пропонувався обмін на орну землю «по качеству своему не ниже второй степени» у вигляді винагороди селянам за втрату сервітуту. Дещо інакше розглядалося питання про сінокоси в поміщицьких лісах. Якщо лісовий сінокіс уже був селянами розораний, а ліс знищений, то ця земля залишалася за селянами. У випадку, коли селянські сінокоси були розкидані в лісі окремими ділянками, то вони підлягали переносу і обміну, причому «взамен их надлежит отводить равновеликую площадь такого же качества в отдельный отруб, а при невозможности он обменивается на пахотную землю высшего качества» [11, арк. 97-99].

Спільні пасовища планувалося ділити навпіл, якщо їх розмір був указаний у викупних документах. Якщо ж цього не було, то селяни мали отримати пасовищ у розмірах не більше 1,5 дес. на двір або пропорційно кількості худоби, яку мало кожне господарство під час користування пасовищним сервітутом. У випадку, коли у поміщика не було власної худоби, а селяни користувалися вказаним сервітутом, то вони мали право на отримання не більше 0,2 дес. на двір, а вся інша площа ставала власністю поміщика [11, арк. 97 – 98].

Проект закону про розмежування Подільського губерньського у селянських справах присутствія регламентував і скасування такого сервітуту як право на фруктові сади в поміщицьких лісах. Вони підлягали перенесенню на інші землі схожої якості з обов'язковою компенсацією (грішми або землею) для влаштування нових садів. Якщо ж сади являли велику цінність, а ліс уже був вирубаний, то вони вимежовувалися в окрему відрубну ділянку [11, арк. 99].

Нарешті, стаття 39 проекту розкривала головну мету проведення межування: «Разверстание угодий между помещиками и крестьянами, получая характер отдельного владения, имеет своим последствием прекращение права пользования общими в имениях толоками и стернями, заведение на своих полях особого севооборота, независимого от севооборота соседних полей и вследствие этого прекращение толочного пастбищного сервитута» [11, арк. 99]. Вихідним положенням при спробі законодавчого скасування цього найпоширенішого в губернії сервітуту визнавався закон 4 квітня 1865 р. Тому сервітутне право спільної толоки рекомендувалося (ст. 40 проекту) визнавати не лише там, де воно здійснювалося *de facto*, а й в усіх черезсмужних маєтках (незалежно від того, чи було воно обумовлене у викупних документах) і в яких селяни ним не користувалися з тих чи інших причин. Стаття 41 дозволяла винагороду за скасування цього сервітуту виключно у вигляді прирізки землі відповідної якості з поміщицьких угідь. Площа толок мала бути вирахована лише «по действительному пользованию последних трех лет перед изданием сих правил». Земельна прирізка селянам визначалася у розмірі: а) 25% всієї площі поміщицької толоки у тих маєтках, де селяни не мали інших сервітутів; б) не менше 12% там, де, крім толоки, вони володіли

іншими пасовищними сервітутами [11, арк. 99 – 100]. Однак подальша доля цього документа не відома.

Дії поміщиків стосовно самовільного скасування сервітутних прав селян (зменшення площ толоки, перехід до вирощування технічних культур, вирубка лісу і перетворення цих земель в інший вид угідь, оголошення різного роду заказників [7, с. 70]) призводили до конфліктів. Так, у секретному циркулярі МВС Подільському губернатору від 28 липня 1898 р. зверталася увага на те, що після скасування сервітутів поміщиком, селянські заворушення часто супроводжувалися насиллям, у них брали участь цілі села. Заворушення виявлялися у «...систематических потравах помещичьих полей и сенокосов, в значительных порубках и порче помещичьих лесов, воспрепятствовании землевладельцу ограждать свои угодья, перекапывании дорог, самовольном прогоне скота через помещичьи поля к своим угодьям» [12, арк. 295].

Сервітути продовжували залишатися реальністю в сільському господарстві Подільської губернії аж до подій 1917 р. (хоча й у менших масштабах). Про це свідчать дані викупних актів за 1896-1899 рр. [8, с. 637] (табл.).

Таблиця. Сервітути в Подільській губернії наприкінці XIX ст.*

Повіт	Число селянських дворів							
	Загальне число дворів, які отримали наділ	Число дворів, по яких є докладні відомості	З них користуються сервітутами	З цього числа користуються:				
				Спільним випасом	Толокою	Сінокосінням і випасом худоби в лісах поміщиків	Іншими сервітутами	Одночасно кількома сервітутами
Кам'янецький	15117	14787	1575	1575	17	–	–	17
Проскурівський	16585	16585	6001	4350	1279	–	922	550
Ушицький	12714	12600	7507	5337	3381	–	30	1241
Летичівський	7631	7503	2754	445	1392	592	655	908
Літинський	12494	12385	6395	4227	1914	667	2491	2148
Вінницький	12979	12979	4340	2285	2145	–	1009	1075
Могилівський	15534	14699	8438	5932	3602	–	597	1364
Брацлавський	16796	16146	7240	5101	3264	78	1442	2333
Ямпільський	17763	17074	11623	7181	5153	789	3509	4280
Гайсинський	15553	14892	9469	3363	6927	–	3650	2368
Ольгопільський	18727	18727	14167	5052	11286	267	4070	5863
Балтський	16970	15765	10741	10272	4052	–	4477	4601
<i>Усього по Подільській губернії</i>	<i>178863</i>	<i>174142</i>	<i>90250</i>	<i>55120</i>	<i>44413</i>	<i>2393</i>	<i>22852</i>	<i>26748</i>

* За даними: Д. Рихтер. Сервитуты // Энциклопедический словарь. — Т. XXIX^A. — Полутом 58 / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — С.-Петербург, 1900. — С. 637.

Таким чином, наприкінці XIX ст. з 174142 селянських господарств Подільської губернії, про які є статистичні дані, 90250 (51,8%) користувалися сервітутними правами. В інтересах раціоналізації сільського господарства сервітутути, звичайно, мали бути знищені, але процес їх ліквідації йшов дуже повільно. Про це свідчать відомості, які, щоправда, хронологічно дещо виходять за рамки даного дослідження. Так, у 1911 р. у Подільській губернії було 2154 поміщицьких маєтків, з яких сервітутами були обтяжені 605 (28,09%) [1, с. 81].

У 1910 р. у Державну думу Російської імперії було внесено законопроект про скасування сервітутів з певною компенсацією селянам. Проте подальша робота над законопроектом затяглася, а потім була перервана світовою війною [5, с. 131]. Закон про ліквідацію сервітутів так і не був прийнятий.

Докорінні зміни щодо цього відбулися лише з установами у країні Радянської влади. Як відомо, жовтневим Декретом про землю (26 жовтня 1917 р.) було скасовано приватну земельну власність. Отже, земля, також, як і води, ліси, надра, без усякого викупу стали власністю загальнонародною. У результаті було ліквідовано поміщицьке землеволодіння, всі залишки кріпосницьких відносин, і в тому числі сервітутути.

Узагальнюючи все вищевикладене, автор дійшов таких висновків.

Перше. Будучи побудованою значною мірою на архівних матеріалах, стаття істотно розширює наукові уявлення про предмет її дослідження.

Друге. Поряд з іншими залишками феодально-кріпосницьких відносин, інститут сервітутів не те, що не прискорював, а, навпаки, гальмував становлення і розвиток капіталізму в сільському господарстві країни.

Третє. У більш широкому плані це означає, що на крутих поворотах історії (коли відбуваються зміни суспільно-економічного ладу) реформи повною мірою відповідають своєму призначенню і забезпечують суспільний прогрес тільки тоді, коли вони і готуються, і здійснюються рішуче, тобто – адекватно вимогам часу.

Предметом исследования данной статьи является законодательное разрешение проблемы сервитутов послереформенного периода в России и Украине. Показано влияние сервитутного права на экономическое развитие и, в частности, на мобилизацию земельной собственности.

1. Анфимов А. М. Крестьянское хозяйство Европейской России (1881 – 1904). — М. : Наука, 1980. — 239 с.
2. Бовуа Д. Битва за землю в Україні. 1863-1914 : Поляки в соціо-етнічних конфліктах / Пер. на укр. З. Борисюк. — К. : Критика, 1998. — 334 с.
3. Борисевич С. О. Проведення чиншової реформи 1886 р. в Подільській губернії // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту: Історичні науки. — Т. 3 (5). — Кам'янець-Подільський, 1999. — С. 201-205.

4. *Історія народного господарства Української РСР. У 3 т., 4 кн. — Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій / Т. І. Дерев'янкін, В. О. Голобуцький, І. Г. Рознер [та ін.] / Редколегія тому: Т. І. Дерев'янкін (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1983. — 464 с.*
5. *Кудь В. О. Сервітути на Волині // Велика Волинь: минуле й сучасне: Матеріали міжнар. наук. краєзнав. конф., жовт. 1994 р. — Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. — С. 129-131.*
6. *Лященко П. І. Історія народного господарства СРСР. — Т. 2: Капіталізм / Пер. з 2-го рос. вид. — К. : Держполітвидав УРСР, 1952. — 690 с.*
7. *Порядок действий и пределы власти Уездных советов // Сборник узаконений и распоряжений правительства о сельском состоянии. — Изд. 3-е. — Гл. 9 : Ст. 84-95. — С.-Петербург, 1910. — С. 63-75.*
8. *Рихтер Д. Сервитуты // Энциклопедический словарь. — Т. XXIX^А. — Полутом 58 / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. — С.-Петербург, 1900. — С. 629-641.*
9. *Кам'янець-Подільський міський державний архів (далі – КПМДА). — Фонд 112. — Оп. 2. — Спр. 3457.*
10. *КПМДА. — Фонд 112. — Оп. 2. — Спр. 3476.*
11. *КПМДА. — Фонд 112. — Оп. 2. — Спр. 3485.*
12. *КПМДА. — Фонд 112. — Оп. 2. — Спр. 3492.*

О. М. Машкін

ПРО РОЛЬ ТА МІСЦЕ ВИХІДЦІВ ІЗ ГРЕЦІЇ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлюється виробнича діяльність підприємців грецької національності в Україні на рубежі ХІХ-ХХ ст. На основі вивчення першоджерел розкрито кількісний і якісний аспекти їх підприємництва.

Немає, мабуть, в Європі неслов'янського народу, доля якого була б більш тісно пов'язана з історією нашої Батьківщини, аніж греки. У стародавні часи саме уродженці з Еллади першими з європейців освоїли північне Причорномор'я та нижнє Подніпров'я, заснувавши тут Пантікапей (Керч), Феодосію, Ольвію, Херсонес та інші міста-держави. Від ромеїв, тобто греків-візантійців, сприйняв Великий князь Київський Володимир 988 р. християнську віру, що сприяло переїзду до Києва та на Русь з Константинополя сотень священнослужителів, а за ними — ремісників та купців. Коли ж під натиском мусульманського світу Візантія впала, тисячі її підданих знайшли притулок у Росії й на українських землях. Й не даремно

© О. М. Машкін, 2005